

TM	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1087-1102	Ниш	јул - септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 316.752 : 338.246 (497.11)

Originalan naučni rad

Primljeno: 18.05.2012.

Revidirana verzija: 17.07.2012.

Danijela Gavrilović
Dragana Stjepanović Zaharijevski
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Departman za sociologiju
Niš

TRADICIONALNE I MODERNE VREDNOSTI U TRANZICIONOJ SRBIJI *

Apstrakt

U Srbiji se govori o dubokoj vrednosnoj podeljenosti: postojanju ruralne i urbane, patriotske i izdajničke, kosmopolitske i nacionalističke Srbije. Govori se, takođe, o anomičnosti srpskog društva, koja je delom rezultat specifične srpske prošlosti i regiona u kome postoji, a delom posledica globalnog narušavanja tradicionalnih vrednosti.

Ovaj tekst ima za cilj da analizom podataka kvantitativno-kvalitativnih istraživanja, sprovedenih u periodu od 2008. do 2011. godine, utvrdi prisustvo pozitivnih vrednosti u srpskom društvu. Pokušaćemo da prepoznamo vrednosti razvrstamo u idealno-tipski izgrađene modele tradicionalno-kolektivističkih ili moderno-individualističkih vrednosti.

Nalazi pokazuju da se sadržaj tradicionalno visokovrednovanih društvenih pojava i odnosa: porodica, brak, religija - menja i poprima drugačije oblike u realnom društvenom okviru Srbije.

Ključne reči: tradicionalno, moderno, vrednosti, Srbija, porodica, brak, religija

danig@filfak.ni.ac.rs

* Urađeno u okviru projekta *Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evropskih integracija* (179074), koji realizuje Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

TRADITIONAL AND MODERN VALUES IN TRANSITIONAL SERBIA

Abstract

Serbian society is described as characterized by a profound division of values: rural vs. urban, patriotic vs. traitorous, cosmopolitan vs. nationalistic. What is also pointed out is the anomie of the Serbian society, which results partly from the specific Serbian past and its regional position, and partly from the global diminishing of traditional values.

This paper aims to determine the presence of positive values in the Serbian society through the analysis of the data collected in a quantitative-qualitative research study conducted from 2008 to 2011. The identified values will be classified into ideally-typically constructed models of traditional-collectivistic or modern-individualistic values.

The findings show that the contents of traditionally highly valued social phenomena and relationships (family, marriage, religion) are being changed and reformed in the real social framework of Serbia.

Key Words: Traditional, Modern, Values, Serbia, Family, Marriage, Religion

VREDNOSTI I SAVREMENO DRUŠTVO

Savremeno društvo predstavlja mešavinu tradicionalnih, modernih i postmodernih društvenih odnosa. Teoretičari ukazuju na to da se modernizacija ne dešava po pravolinijskom modelu već poprima specifične oblike (druga modernizacija, *multiple modernisation*). Urlih Bek (Ulrich Beck) pokušava da definiše odlike modernog i postmodernog društva: „jednostavno“ moderno društvo je „industrijsko društvo“ koje koegzistira sa nacionalnom državom čiji je ključni princip raspodela „dobara“, dok je druga etapa moderniteta „društvo rizika“ koje nije nacionalno, već globalno po svom prostiranju, sa ključnim principom raspodele „zala“ (šteta, opasnosti i rizika). Ova faza je karakteristična ne po manjem, već po „nezatno većem nivou industrijalizacije“ (Bek, 1999).

U savremenom društvu moral i vrednosti su važna tema socioloških debata i sučeljavanja često dijametralno suprotnih gledišta. Očiti raskorak između proklamovanih vrednosti, koje teže da postanu univerzalne, poput jednakosti, slobode, ljudskih prava i savremene društvene prakse, koji se očituje kroz mnoge etnocentrističke i fundamentalističke težnje, otvara prostor za neophodnost socioloških proučavanja vrednosti. U sociološkim krugovima, naročito

funkcionalističkim, vrednosti su smatrane jednom od osnovnih snaga legitimacije i integracije društva. Teoretičari su pretpostavljali (Dirkem, Parsons) da će evolucijom društva, sistemi vrednosti koji se zasnivaju na hipostaziranju parcijalnih entiteta (etničkih ili verskih grupa) izgubiti svoju integracijsku i legitimacijsku moć. Predviđali su da će univerzalizacija vrednosti biti proces koji će pratiti umrežavanje globalnog društva. Ipak, implementacija univerzalne jednakosti, jednakopravnosti i priznavanje drugom i drugačijem „statusa“ moralnog subjekta još uvek nije lak zadatak, niti evolucionirajući ireverzibilni proces. Često je problem da se shvati i prihvati:

„Po čemu su to jednaki ljudi i žene koji se međusobno razlikuju po svojim osobinama koje smo u stanju da vidimo i nabrojimo? Po čemu su jednaki ljudi koji govore različitim jezicima, veruju u različite bogove, imaju različite običaje?“ (Поповић, 2002, str. 22).

Implementacija normi dovedena je u pitanje i ne može se ostvariti u realnom društvenom životu jer se razlikuje od vrednosti kolektiva u kome se univerzalne vrednosti pokušavaju primeniti. U društvu visoke modernosti (Гиденс, 1998) stvara se nesigurnost zbog stalne spremnosti za prihvatanje promena u običajima, uverenjima, institucijama, u skladu sa novim saznanjima koja proističu iz povišene refleksivnosti. U postmodernom društvu dolazi do potcenjivanja tradicija, pa i onih religijskih. Postmoderno društvo je društvo radikalnih sumnji. Entoni Gidens (Anthony Giddens) u studiji *Posledice modernosti* problematizuje mogućnost uspostavljanja poverenja u društvu visoke modernosti. Središta poverenja i ontološke sigurnosti su marginalizovana: porodica i srodnički odnosi, mesto življenja, religija, tradicija. Gidens smatra da je veoma teško odrediti smisao života u uslovima kasne modernosti, upravo zbog ugrožavanja tradicija i uviđanja sopstvene beznačajnosti.

I drugi autori, poput Brajana Vilsona (Wilson, 2003), ističu potpuno dehumanizovani karakter savremenog društva i pretvaranje individue u mašinu, klijenta, potrošača. Vilson uviđa slabljenje uloge porodice i škole u prenošenju društvenih vrednosti, govori o opadanju „moralnog poretka“ i u prilog tezi iznosi sledeće argumente: rad postaje obezličan, ljudi su otuđeni i svedeni na nivo mašine, kvalitet rada ne zavisi od ličnih kvaliteta. Jezik prati ovu depersonalizaciju i srećemo se sa pojmovima „klijent“, „kupac“, jezik postaje „imun na infekcije humanim vrednostima“ (isto, str. 39-52). Proces demoralizacije teče, primeri lične posvećenosti, dužnosti, lojalnosti, spremnosti, poštovanja, brige za opšte dobro, saosećanja jesu kroz proces mehanizacije, elektronske revolucije i razvoj informatičke teorije „iscedeni“ iz ljudskih uloga i odnosa, koji su sada racionalni bez normativnog obavezivanja. Pod demoralizacijom Vilson podrazumeva ukidanje moralne funkcije društvenih uloga. Naročito je to značajno u slučaju učitelja i sveštenika.

Roditelji takođe gube socijalizatorsku ulogu. To je razlog za nemogućnost mladih generacija da uvide smisao moralnog postojanja i formulisanja identiteta (*be themselves*). Vilson, slično Gidensu, problematizuje mogućnost uspostavljanja pozitivnih sentimenata i solidarnosti u modernom društvu. Zigmund Bauman (Bauman, 1992) postmodernu društvu naziva konzumerskim (potrošačkim), za razliku od modernog industrijskog društva, koje je bilo proizvođačko. Osnovna intencija modernog društva bila je da socijalizuje svoje članove kao proizvođače i vojnike, dok ih postmodernu društvu socijalizuje kao potrošače. Etički paradoks postmodernosti je, po mišljenju Baumana, u tome što uspostavlja puni moralni izbor i odgovornost, dok istovremeno lišava ljude mogućnosti univerzalnog vođstva, koje je modernu samopouzdanje jednom obećavalo. Nema velikih istina i autoriteta, ljudi su prepušteni sami sebi i mogu da čine šta im je volja:

„Postmodernizam možemo shvatiti kao golemi trgovinski centar prepun robe čija je glavna funkcija užitak koji nudi sama kupnja, egzistenciju koja nalikuje doživotnom boravku u trgovinskom centru. Istovremeno znači i nesputanu slobodu da radimo šta god poželimo i neprestano preispitivanje što je uopće vrijedno činiti, te u ime čega bismo to trebali činiti“ (Бауман, 1992, str. 499).

U postmodernom društvu jedina potvrda ispravnosti sopstvenog moralnog izbora može doći kroz divljenje i reakciju drugih. Čovek, bežeći od osvojene slobode, može postati „trendseter“ ili se obratiti stručnjacima za pitanja morala, sveštenicima, političarima. Upravo potreba za potvrdom moralne ispravnosti sopstvenih izbora goni čoveka da se obrati nekom ko mu u tome može pomoći, što dovodi do revitalizacije religijskih i kvazireligijskih pokreta. Neki kritičari Baumanovih pogleda na postmodernost ističu protivrečnu prirodu njegovih tvrdjenja. Naime, u postmodernom društvu autoriteti postaju nevažni, a čovek ipak ima potrebu za njima.

Danas se u laičkim i sociološkim krugovima čuju vajkanja o krizi vrednosti i sve te priče liče na mit o izgubljenom „zlatnom dobu“ i dostignutom vrhuncu nakon koga sledi sunovrat. Iako postoje sociološke koncepcije, poput Bekove, koje govore o fragmentiranom društvu i društvu rizika, ipak se po nekim teoretičarima mogu u savremenom globalizovanom društvu prepoznati i procesi koji vode univerzalizaciji moralnih vrednosti. Savremeni francuski sociolog Rejmon Budon (Budon, 2005), dajući odgovore na pitanja „da li je moral u krizi? da li možemo govoriti o sumraku vrednosti?“, nasuprot pesimističkim tonovima, odgovara da ne postoji kriza vrednosti, da ne postoji diskontinuitet između modernizma i postmodernosti, već da se radi o produbljivanju individualizma i da razvoj vrednosti ide ka većem poštovanju individue. Budon odbacuje teorije koje govore o krizi i

diskontinuitetu vrednosti u savremenom društvu i na osnovu analize Inglehartovih (Inglehart) podataka objavljenih u Sourcebook-u iz 1998. godine za sedam zapadnoevropskih zemalja (Francuska, Zapadna Nemačka, Velika Britanija, Italija, Švedska, SAD) tvrdi da postoji kontinuitet u ostvarivanju ideje individualizma u Zapadnoj Evropi i da se ne može govoriti o sumraku vrednosti. Podaci pokazuju povećanje tolerancije prema različitim moralnim vrednostima, jer tolerancija postaje najveća vrednost. Prihvata se racionalna vlast, pre negoli tradicionalna ili harizmatička, što je po njemu pokazatelj usvajanja vrednosti „dostojanstva individue“. Inglehartovi podaci, prema Budonu, pokazuju produbljivanje racionalizacije vrednosti. Na delu je, po njemu, i dalje proces koji je još Veber (Max Weber) uvideo.

Sam Inglehart (2005) u svojoj „revidiranoj teoriji modernizacije“ sumira odrednice savremenih modernizacijskih procesa na osnovu detaljne analize savremenih društava. U prethodnim radovima on je proučavao odnos socioekonomskih i političkih procesa i vrednosti (Inglehart, 1997, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*). Smatrao je da se ove sfere društva (socioekonomska i vrednosna) međusobno uslovljavaju (mada se ne može govoriti o determinizmu). Tradicionalne vrednosti su iracionalne, zasnovane na religiji, nacionalnom ponosu, poslušnosti, poštovanju autoriteta, i odgovaraju agrarnim društvima. Racionalne vrednosti i autonomija su u vezi sa sekularizacijom i pratilac su industrijalizacije. Druga podela odvaja vrednosti na vrednosti preživljavanja, koje se zasnivaju na materijalnoj oskudici, i vrednosti samoekspresije koje su postmaterijalističke i nalaze se u društvima koja su prevazišla materijalne probleme. Inglehart, kasnije, međutim, uviđa da razvoj socioekonomske sfere ne garantuje evoluciju vrednosti. On tvrdi da socioekonomski razvoj čini ljude *potencijalno* tolerantnijim, poverljivijim, sa većom pažnjom posvećenim samorealizaciji, participaciji i kvalitetu života, jačanju vrednosti koje vode humanizaciji odnosa u pogledu tretmana žena, gej populacije, invalida. U isto vreme primećuje da u savremenom svetu nema na vidiku kulturnog približavanja – religije i tradicije ne iščezavaju, kulturna modernizacija je reverzibilan proces. Modernizacija nije „vesternizacija“, uprkos predviđanju evolucionista. Tradicija i kulturni modeli ne iščezavaju, protestantski, katolički ili pravoslavni vrednosni sistemi vrše uticaj na prihvatanje novih vrednosti (Inglehart, 2000, str. 19-25). Ovi kompleksni odnosi ukazuju na kombinaciju vrednosnih opredeljenja koja dovode u pitanje tezu o evolucionoj industrijalizaciji, racionalizaciji, sekularizaciji i demokratizaciji savremenih društava. Industrijalizacija može voditi u fašizam, komunizam, teokratiju ili demokratiju (Inglehart, Welzel, 2010, str. 551-567).

SLUČAJ SRBIJA

Teorije koje smo analizirali u prethodnom poglavlju služe kao polazna tačka u analizi vrednosti u Srbiji na osnovu nalaza EVS istraživanja u 2008. godini, kao i drugih kvantitativno-kvalitativnih istraživanja sprovedenih u naznačenom periodu. Kako smo videli, postoje gledišta koja trenutno stanje moralnih vrednosti u svetu vide na vrlo pesimističan način, ističući njihovu promenjenu i dehumanizovanu prirodu. Budon na vrednosti u savremenom svetu gleda optimistički, prepoznajući u njima razvoj ka individualizmu i toleranciji. Inghart (2010) ima izbalansiran stav i u svojoj promenjenoj teoriji modernizacije, na osnovu empirijskih analiza, utvrđuje protivrečnu prirodu savremenih vrednosti: tradicionalne vrednosti perzistiraju, moderne i postmoderne se kombinuju.

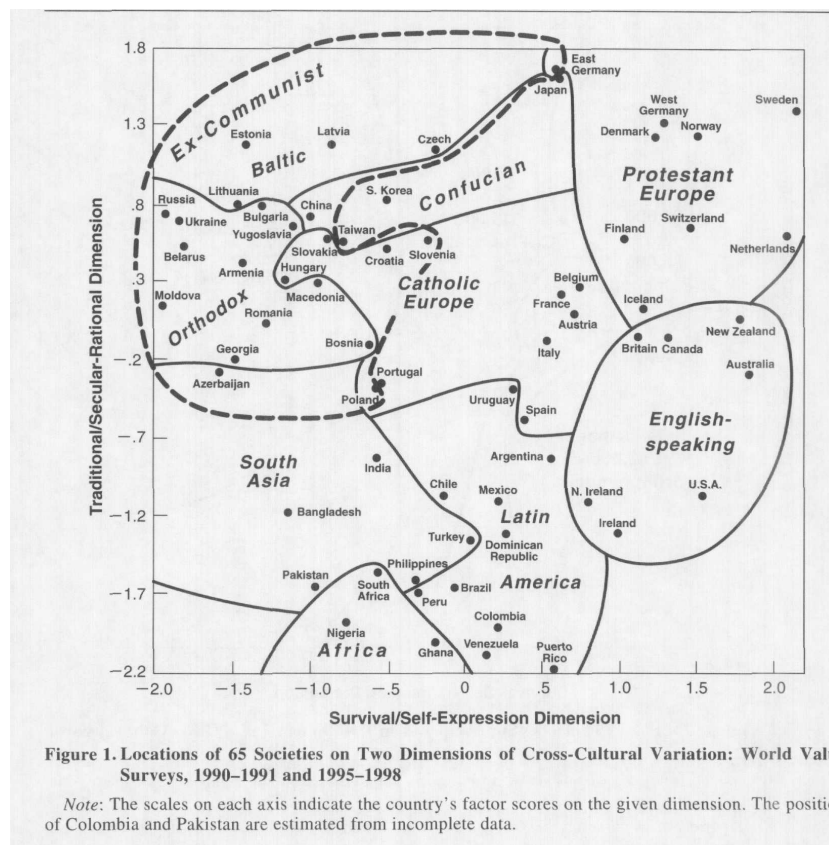
Na društvenoj sceni Srbije odigrava se prelazak iz socijalističkog u kapitalističko društvo. Mnoge društvene institucije i odnosi, nakon talasa retradicionalizacije, transformišu se od tradicionalnih društvenih formi ka onakvim kakve poznaju moderna društva. Vrednosna opredeljenost u Srbiji je, uprkos prividnom konsezzusu koji se ogleda u usmerenosti ka EU, pa samim tim i evropskim vrednostima, ispunjena suprotstavljenim vrednosnim opredeljenjima. U ovakvim uslovima se vodi debata o odnosu tradicionalnih, modernih i postmodernih elemenata u društvenoj stvarnosti, priželjkuju se moderni društveni odnosi i žali za tradicionalnim, dok nam postmoderne vrednosti dolaze sa globalizacijskim uticajem sa Zapada. Debata o vrednostima u Srbiji, njihovoj krizi, postoji u stručnim krugovima, kao i u javnom mnjenju. U srpskom javnom mnjenju često se javlja diskurs koji približavanje EU vidi kao narušavanje dela suvereniteta Srbije i nacionalnog identiteta. Ove debate se uklapaju u inače prisutne debate koje modernizacijske i globalizacijske procese ocenjuju kao opasnost po tradicionalne forme života *Serbian way of life*.

Kada govorimo o modernizaciji Srbije moramo imati u vidu da je ona do današnjih dana delimična, jer je u periodu socijalističkog razvoja bila na delu „pseudomodernizacija“ ili „parcijalna modernizacija“ (Рогић, 2001, str.54, navedeno prema Tomić-Koldurović, Petrić, 2003, 2005). Tranzicija je faza u modernizaciji srpskog društva koju je teško meriti, prepoznati njene faze i odrediti kada joj je kraj. U jednom periodu su teoretičari govorili o „blokiranom“ (Лазих, Цвежих, 2004) „odloženoj“, „zakasneloj“, „usporenoj“, „fingiranoj“ tranziciji srpskog društva, jer je transformacija nailazila na niz prepreka. Nalazi pokazuju da u tranzicionim zemljama, kakva je i Srbija, paralelno egzistiraju premodernost, modernost i postmodernost:

„Čak i unutar istog segmenta, unutar jedne dominantne matrice mogu postojati, i najčešće postoje, raznorodni elementi koji predstavljaju neku vrstu mešavine različitih slojeva istorijskog vremena, na nivou individualnih i grupnih vrednosti, stavova i praksi“ (Благојевић, 2007, str. 87).

Bitna osobina savremene epohe jeste susret, ukrštanje i istovremena prisutnost svih vremenskih dimenzija: sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, u podjednako meri (Милић, 2001, str. 327), što se reflektuje i na porodicu, porodične i rodne odnose, roditeljstvo i drugo. Primera radi, autorka navodi *tri modela roditeljstava* u današnjoj Srbiji: tradicionalni, simetrični i odbacivanje roditeljstava (isto, str. 182). Ili, pak, na osnovu konstruisane trihotomne tipologije, koja se zasniva na preovlađujućem modelu polno-rodnog sistema, relevantnih stavova o porodičnoj i radnoj karijeri muškaraca i žena, praksi svakodnevnog života i osobinama partnerstva, M. Bobić, nakon obavljenog istraživanja, dektuje *tri tipa konsenzualnih unija*: tradicionalni, tranzicioni i egalitarni (Бобић, 2003).

Prethodne konstatacije ukazuju na prihvatljivost Inghartove sheme Srbije (EVS), koja je sa mnogim postsocijalističkim zemljama svrstana u one gde je prisutan proces tranzicije u vrednostima (Slika 1).

Slika 1. Pozicioniranje 65 društava na skali vrednosti

Picture 1. Locations of 65 societies on the value scale

Srbija (tada Jugoslavija) je na slici u prostoru onih zemalja koje su odmakle ka racionalnim vrednostima, ali i dalje među zemljama gde su prisutne vrednosti preživljavanja, bez velikih mogućnosti da se razviju postmaterijalističke vrednosti samoekspresije. Inglehart i drugi koji se pozivaju na WVS i EVS kao neka od žarišta vrednosnih orijentacija na osnovu kojih procenjuju tip vrednosti, uzimaju odnos prema *religiji i porodici*. Nakon mnogostrukih analiza Inglehart operacionalizuje neke od stavova čije prisustvo implicira postojanje tradicionalnih vrednosti.

Tabela 1. Skala stavova – tradicionalne vrednosti

Table 1. Scale of attitudes – traditional values

<p>Religija je veoma važna u životu ispitanika. Ispitanici redovno posećuju crkvu. Imaju visok nivo poverenja u svoju crkvu. Dobijaju snagu kroz religiju. Sebe opisuju kao religiozne. Eutanazija je neprihvatljiva. Ne odobrava se samoubistvo. Imaju jaku želju da učine roditelje ponosnim. Roditelji su dužni da brinu o svojoj deci čak kada to narušava njihovo blagostanje. Ne odobrava se razvod. Kada žena zarađuje više od muškarca to obično izaziva probleme. Moramo voleti i poštovati roditelje bez obzira na njihovo ponašanje. Porodica je vrlo važna. Poželjno je imati više dece (Inglehart, 2000, str. 22).</p>
--

Da bismo prepoznali fazu vrednosne tranzicije u kojoj se Srbija nalazi, kao i prisustvo vrednosti čije se postojanje pripisuje modernom i postmodernom društvu, prikazaćemo stavove ispitanika sa srpskog uzorka. Dosadašnja istraživanja ukazuju na perzistenciju različitih vrednosti, koje funkcionišu jedne pored drugih.

Moderne (sekularno-racionalne) vrednosti su potpuno suprotne tradicionalnim, dok postmoderne predstavljaju dalji napredak ka samoekspresiji, toleranciji i odbacivanju materijalističkih zarad postmaterijalističkih vrednosti. Obe promene dovode do preoblikovanja orijentacija prema autoritetu:

„Industrijska faza modernizacije donosi sa sobom sekularizaciju autoriteta, dok postindustrijska faza dovodi do emancipacije od autoriteta“ (Inglehart & Welzel, 2005, str. 25).

Danas su „najpostmodernija“ društva ona koja su i najrazvijenija, recimo, skandinavske zemlje. U svojoj promenjenoj teoriji modernizacije Inglehart pokazuje da to možda neće biti budućnost većine zemalja koje se sada modernizuju, upravo zbog reverzibilnosti procesa modernizacije i perzistencije tradicionalnih vrednosti.

NALAZI

Porodica je zajednica kojoj se u Srbiji pridaje najveća važnost: za 85,3% ispitanika ona je veoma važna, a za 13,5% važna. Po važnosti, potom sledi posao (veoma važan 58,3% i važan 38,1%), prijatelji i poznanici (veoma važni 41,1% i 55,0% važni), slobodno vreme (veoma važno 31,0% i 50,3% važno), religija (veoma važna 17,5% i 54,6% važna) i politika (veoma važna 6,0% i važna 22,1%).

Vrednosna tranzicija: religija

Ovi nalazi pokazuju da je religija tek na pretposlednjem mestu po značaju u životu ispitanika (što nije odlika tradicionalnog društva), dok porodica zauzima ubedljivo prvo mesto. Tumačeći veliki značaj porodice u svim društvima Budon ne pronalazi vezu sa tradicionalizmom, već smatra da je u pitanju trend koji je prisutan u svim zemljama i pokazuje kontinuitet. Ipak, podatak da je za SAD taj procenat 92%, a Nemačku 54% zahtevao bi dodatna objašnjenja (Будон, 2005).

Kada govorimo o *religiji*, sa 17,5% slučajeva u kojima je veoma važna za ispitanike – svrstava Srbiju u one zemlje gde religija nema odlučujući značaj, pa samim tim nije pokazatelj tradicionalnosti, ali ipak ni potpune sekularizacije (Francuska 8%, SAD 46%) (Budon, 2005). Međutim, uprkos tome što ne pridaje veliki značaj religiji, veliki broj ispitanika se izjašnjava kao *konfesionalan* i *religiozan*, religiju vezuje za duhovne potrebe, a ne za socijalni kontekst. Kontinuirano je konfesionalno izjašnjavanje veoma visoko – prema Evropskom istraživanju vrednosti, kao i istraživanju pod nazivom *Socijalni i kulturni kapital u Srbiji* (CESK, 2010). Konfesionalno je oko 90%, dok je religiozno oko 70% ispitanika (u EVS-u iz 2008. čak 90% ispitanika se izjasnilo kao religiozno), ali je posećivanje crkve i verska praksa kontinuirano na veoma niskom nivou i ne prelazi 20% (Гавриловић, Јовановић, 2011). Disbalans između nivoa konfesionalnosti i

religioznosti i nivoa posećivanja crkve, sprečava nas da zaključimo da je ovaj odnos sasvim tradicionalan.

Prema istom izvoru, *poverenje* u SPC kontinuirano je vrlo visoko. U poslednjih deset godina crkva je uvek na prvom ili drugom mestu, kao institucija sa najvišim nivoom poverenja stanovnika Srbije. Čak 80% ispitanika tvrdi da im religija pruža snagu i nadu. I jedan i drugi pokazatelj govore o tradicionalnom doživljavanju religije u Srbiji.

Kada se govori o tome da li bi verski prvaci trebalo da utiču na političke odluke, procenti su sledeći: potpuno se slaže sa tim stavom 26% ispitanika, a slaže 30.9 %. Ukupno, to je veoma visok procenat za zemlju koja je Ustavom definisana kao sekularna. Samo 5% ispitanika se tome jako protivi. Ovi nalazi ukazuju na nediferenciranost religije i politike u javnoj sferi, a upravo je diferenciranost osnovna odlika modernog društva.

Ako tumačimo prisustvo stavova koji su, po Inghartu, dobri pokazatelji tradicionalnosti moramo imati u vidu da je pravoslavlje na prostoru Srbije dominantno i da se očekuje da će bitno uticati na stavove ispitanika: eutanaziju ne odobrava nikada 46% ispitanika, a razvod 22% (mora se imati u vidu da SPC nije tako striktna u pogledu osude razvoda kao katolička crkva). Abortus ne odobrava nikada samo 33% ispitanika, iako je SPC isključiva i kontinuirano osuđuje ovu praksu. Ovde možemo pretpostaviti da je period socijalizma, gde je abortus smatran reproduktivnim pravom žene, odneo prevagu nad stavom SPC. Homoseksualnost ne odobrava nikada 79% ispitanika (EVS, 2008). SPC prema homoseksualnosti takođe ima nedvosmislen stav neprihvatanja. Odnos prema homoseksualnosti dobro ilustruje odsustvo postmodernih vrednosti u ovoj oblasti.

Podaci koje pronalazimo u odnosu na vrednovanje religije u velikoj meri potvrđuju Inghartov model tradicionalnosti. Veoma je nizak procenat suprotnih stavova, što bi ilustrovalo sekularizaciju i diferencijaciju kao odliku modernih vrednosti. Parametri koji odstupaju jesu značaj koji se pripisuje religiji, kao i nivo religijske prakse i posećivanja hramova. Kada govorimo o nivou religijske prakse, treba imati u vidu da su Srbi „vernici četiri obreda“ i da uglavnom tada posećuju hramove, te da je *nizak nivo religijske prakse* prisutan u kontinuitetu i ne može se pripisati promeni vrednosnog obrasca. Indikativniji je nalaz da religija nema značajnije mesto u životu ispitanika, što baca potpuno novo svetlo na naoko prisutan tradicionalni model, skoro u idealno-tipskom obliku.

Vrednosna tranzicija: brak, porodica, roditeljstvo

U prilog razotkrivanja karakteristika vrednosne tranzicije, u kojoj se Srbija nalazi, nadalje analiziramo stavove ispitanika prema braku,

porodici i roditeljstvu, imajući u vidu Inghartov model tradicionalnosti, a u cilju provere dosadašnjih preovlađujućih zaključaka koji ukazuju na *perzistenciju različitih vrednosti* (tradicionalne, moderne, postmoderne), jednih pored drugih.

Sva dosadašnja sociološka istraživanja ukazuju na to da je *porodica veoma važna* u životu ispitanika (Захаријевски, 2005; Голубовић, Спасић, Павићевић, 2003; Томановић, 2010 и др.), što potvrđuju i nalazi EVS-a za Srbiju: za 85,3% ispitanika porodica je veoma važna, a za 13,5% važna. Jedno od objašnjenja bi moglo biti da ljudi porodicu doživljavaju kao centralno mesto u svakodnevici, često joj pridaju veliki značaj i idealizuju kao jedinu preostalu stabilnu oblast u nesigurnom tranzicionom društvu, tako da nužna egzistencijalna vezanost za porodicu ne bi mogla biti tumačena kao određujući pokazatelj tradicionalnosti, već pre svega kao strategija preživljavanja u uslovima tranzicije.

Čak 79,5% ispitanika vidi *brak kao isključivi* oblik partnerskog života, što jeste tradicionalni vrednosni marker koji previda svakodnevicu sa pluralitetom bračnih formi. Istovremeno, samo 22% ispitanika ne odobrava razvod braka. Kada je u pitanju ocena važnosti nekih vrednosti za uspešan brak onda vrlo važnim i važnim se vide: vernost (78,2% i 18,9%), deca (70,5% i 25,6%), spremnost da se raspravlja o problemima koji se pojave između muža i žene (61,0% i 36,6%), dobri seksualni odnosi (46,7% i 45,2%), ali i ravnopravno učešće supružnika u obavljanju kućnih poslova (35,3% i 49,7%).

Izraženo vrednovanje *vernosti* i *dece* kao uslova za uspešan brak upućuje na tradicionalni obrazac, ali zato hijerarhija drugih uslova jasno pokazuje tendenciju ka egalitarnim vrednosnim matricama. Takođe, visoko vrednovanje *dece* može da se posmatra i u opusu modernoindividualističkih vrednosti jer čak 95,4% ispitanika smatra da ljudi sami treba da odlučuju hoće li imati decu ili ne (samo 8,3% potpuno se slaže, a 25,5% slaže sa stavom da je rađanje obaveza prema društvu).

Da je *zaposlenje* najbolji način za ženu da bude nezavisna smatra 79,6% ispitanika, a, s druge strane, čak 48,8% iskazuje slaganje sa stavom da posao domaćice može da ispunjava ženu kao i posao za platu ili, pak, da je zaposlenje u redu, ali većina žena zapravo želi kuću i decu (53,5% - među njima je samo 14,1% onih koji se potpuno slažu).

Paralelno funkcionisanje različitih vrednosnih modela sledi i kada se analiziraju stavovi o *roditeljstvu*. Preovlađujuće slaganje da detetu trebaju oba roditelja da bi imalo srećno detinjstvo (85,9%) kao i to da i žena (73,4%) i muškarac (potpuno slaganje 29,9% i slaganje 42,4%) treba da imaju decu da bi im život bio ispunjen, jesu indikatori tradicionalnog modela roditeljstva, koji uključuje i potpuno neslaganje i neslaganje (80,3%) sa tvrdnjom da bi homoseksualni parovi trebalo da imaju mogućnost da usvoje decu. Ali zato podatak da se 63,9% ispitanika slaže da

žena može imati dete i kao samohrana majka sigurno nije reprezent ovog modela.

Sagledavanje odnosa *roditelja i dece* izrazito je indikativno za proveravanje Ingihartovog modela tradicionalnosti: ogromna većina ispitanika (89,3%) potpuno se slaže i slaže sa stavom da kada je roditelj bolestan ili nemoćan dužnost deteta je da se brine o njemu; čak 70,2% slaže se sa tvrdnjom da deca moraju uvek voleti i poštovati roditelje bez obzira na njihove kvalitete i mane; 77,4% ispitanika se slaže da je obaveza roditelja da rade najbolje za svoju decu, a 55,6% slaže se da su odrasla deca dužna pružati dugoročnu pomoć roditeljima, čak i kada je to na vlastitu uštrb.

Redosled istaknutih *osobina* koje roditelji žele da neguju kod svoje dece jeste važan za proveru modela tradicionalnosti. U najvećim procentima roditelji pridaju važnost dobrim manirima (87,8%), osećanju odgovornosti (72,2%), toleranciji i poštovanju u odnosu na druge (58,2%). U drugom planu su maštovitost, nezavisnost, istrajnost njihove dece. Dakle, prepoznatljive su karakteristike socijalizovanja konformističke ličnosti deteta, više po meri roditelja nego po meri individualnih sposobnosti i potreba samog deteta.

Predloženi podaci u velikoj meri potvrđuju Ingihartov model tradicionalnosti u svim posmatranim dimenzijama, ali ukazuju i na istovremeno funkcionisanje modernih - individualističkih vrednosti u posmatranim odnosima. Uočeno je da se glavni stožeri egalitarnih vrednosti nalaze, pre svega, u sferi izmenjenih rodnih odnosa, što jeste rezultat dostignute emancipacije žena u Srbiji. Najtradicionalniji vrednosni obrasci prepoznatljivi su u sferi odnosa roditelj-dete, odnosno u zahtevima primarne socijalizacije.

ZAKLJUČAK

Ovaj tekst je imao za cilj da analizom podataka kvantitativno-kvalitativnih istraživanja sprovedenih u periodu od 2008. do 2011. godine utvrdi prisustvo pozitivnih vrednosti u srpskom društvu. Prepoznate vrednosti su razvrstane u idealno-tipski izgrađene modele tradicionalno-kolektivističkih ili moderno-individualističkih vrednosti.

Savremeno društvo predstavlja mešavinu tradicionalnih, modernih i postmodernih društvenih odnosa. Teoretičari ukazuju na to da se modernizacija ne dešava po pravolinijskom modelu već ona poprima specifične oblike, tako da socijalni i kulturni kompleksni odnosi jesu kombinacija vrednosnih opredeljenja (Bek, Dirkem, Parsons, Gidens, Vilson, Bauman, Budon, Ingihart, Milić, Blagojević, Bobić i dr.).

Teorijski stavovi ovih autora i Ingihartov model tradicionalnosti poslužili su kao polazna osnova analize vrednosti u Srbiji na osnovu

nalaza EVS istraživanja, kao i drugih kvantitativno-kvalitativnih istraživanja sprovedenih u naznačenom periodu. Sadržaj tradicionalno visokovrednovanih društvenih pojava i odnosa: porodica, brak, rodni odnosi, religija - menja se i poprima drugačije oblike u realnom društvenom okviru Srbije. Vrednovanje religije svrstava Srbiju u one zemlje gde religija nema odlučujući značaj, pa samim tim nije pokazatelj tradicionalnosti, ali, sigurno, ni potpune sekularizacije. Međutim, veliki broj ispitanika izjašnjava se kao konfesionalan i religiozan, tako da se religija vezuje za duhovne potrebe, a ne za socijalni kontekst. Visoko vrednovanje braka i porodice nema isključivo obeležja tradicionalnog. Izostali su strukturisani vrednosni modeli, tako da jedno pored drugog egzistiraju tradicionalno, moderno i postmoderno, sa uočenom tendencijom udaljavanja od patrijarhalnog vrednosnog obrasca. Iako se „priželjkuju“ liberalniji obrasci porodičnih, partnerskih i rodni odnosa, istovremeno se vrlo racionalno ostaje u vrednosnoj matrici koja je duboko uslovljena postojećom socijalno-ekonomskom situacijom u Srbiji, tako da prevlađuje odsustvo stabilnih vrednosnih modela.

Utvrđena je složena priroda savremenih vrednosti – tradicionalne vrednosti perzistiraju, moderne i postmoderne se kombinuju, uz jasnu tendenciju ka sve racionalnijim i individualnijim izborima.

LITERATURA

- Bauman, Z. (1992). *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Будон, Р. (2005). *Иморализам*. Подгорица: ЦИД.
- Благојевић, М. (2007). Промена вредности и родни режими у земљама у „транзицији“ - компаративна перспектива. У Н. Петрушић, (ур.), *Путеви отварања родне равноправности и једнаких могућности – Од идеје до праксе* (стр. 87-98). Београд: Савет за равноправност полова Владе РС.
- Бобић, М. (2003). *Брак и/или партнерство*. Београд: Чигоја штампа.
- Gavrilović, D., M. Jovanović (2011). Orthodoxy in The Function of Social Capital in Contemporary Serbia – A Turn Towards The Future or a Return To The Past. In: M. Blagojević & D. Todorović (Eds.) *Orthodoxy From an Empirical Perspective* (pp. 139-150). Belgrade: Institute For Philosophy and Social Theory, Niš: YSSSR.
- Голубовић, З., Спасић, И., Павићевић, Ђ. (ур). (2003). *Политика и свакодневни живот – Србија 1999-2002*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Гиденс, Е. (1988). *Последице модерности*. Београд: Филип Вишњић.
- Захаријевски Стјепановић, Д. (2005). *Социологија породице као друштвена наука и породична стварност*. Ниш: МБ графика.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University press.
- Inglehart, R., Wayne, E. B. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-5.
- Inglehart, R, Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.

- Inglehart, R. Welzel, C. (2010). Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*, 8(2), 551-567.
- Лазих, М., С. Цвејић, (2004). Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране пост-социјалистичке трансформације. У А. Милић (ур.), *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума* (стр. 39-70). Београд: ИСИ ФФ.
- Милић, А. (2001). *Социологија породице*. Београд: Чигоја штампа.
- Милић, А., Томановић, С., Љубичић, М., Секулић, Н., Бобић, М., Милетић Степановић, В., Станојевић, Д. (2010). *Време породица – Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- Поповић, Н. (2002). Људска права: Норме и вредности. У М. Тодоровић (ед.), *Култура људских права*. Београд: Београдски центар за људска права.
- Томич-Колудровић, I., Petrić, M. (2007). From Transitional to Mixed Society: Croatia between Two Modernizations. In F. Botta, I. Garzia, and P. Guaragnella (ed.), *La questione adriatica e l'allargamento dell'Unione europea* (pp.127-161). Milano: Franco Angeli.
- Wilson, B. (2003). Salvation, secularization, de-moralization. In R. K. Fenn (ed.), *The Blackwell Companion to Sociology of Religion* (pp. 39-52). Blackwell Publishing.

Danijela Gavrilović, Dragana Stjepanović Zaharijevski, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Niš

TRADITIONAL AND MODERN VALUES IN TRANSITIONAL SERBIA

Summary

This text aims to determine the presence of positive values in the Serbian society by analyzing the data from the quantitative-qualitative research conducted from 2008 to 2011. The recognized values are categorized into ideally-typically constructed models of traditional-collectivistic or modern-individualistic values.

The contemporary society represents a mixture of traditional, modern, and postmodern social relations. Theorists point out that modernization is not carried out in accordance with a linear model, but that it takes on different specific shapes; thus, complex social and cultural relations show combinations of value orientation (Beck, Durkheim, Parsons, Giddens, Wilson, Bauman, Boudin, Inglehart, Milić, Blagojević, and others). The theoretical positions of these authors, as well as Inglehart's model of traditionality, served as the starting point for the analysis of values in Serbia, based on the EVS research data, as well as other qualitative-quantitative research conducted in the abovementioned period.

The content of the traditionally highly valued social phenomena and relations – family, marriage, gender relations, religion – has changed and taken on different shapes in the real social framework of Serbia. The valuation of religion puts Serbia in the group of those countries where religion does not have a crucial significance; therefore, it is neither an indicator of traditionality, nor an indicator of complete secularization. However, a great number of respondents declared as religious, indicating that religion is associated with individuals' spiritual needs, and not with the social context.

The high valuation of the family is not exclusively indicated by the traditional. There is a lack of structured value models, thus the traditional exists next to the modern and postmodern, with the observed tendency toward distancing from the patriarchal value pattern. Even though more liberal patterns of family, partner, and gender relations are “desired”, at the same time people remain very rationally in the value matrix which is profoundly conditioned by the existing socio-economic situation in Serbia, with the dominant lack of stable value matrices.

A complex nature of contemporary values is determined – traditional values persist, modern and postmodern combine with each other, with a clear tendency toward increasingly rational and individual choices.

